

KÜLTÜR BAKANLIĞI
HALK KÜLTÜRLERİNİ ARAŞTIRMA ve GELİŞTİRME
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI: 167
SEMİNER, KONGRE BİLDİRİLERİ DİZİSİ: 37

IV. MİLLETLERARASI
TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ
BİLDİRİLERİ

IV. CİLT
Gelenek, Görenek ve İnançlar

ANADOLU TIBBÎ FOLKLORUNDA GÖZ HASTALIKLARI

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT
(Türkiye)

Gözc ilaç verdim yaşı akmadı
Az açıldı amma doğru bakmadı
Yüz hastaya baktım biri kalkmadı
Doktorlukta büyük iftiharım var

Huzuri*

(Tezadlar Destanı'ndan)

Orta Asya'dan Anadolu ve Balkanlara kadar çok geniş bir sahada yaşayan Türk ırkı dünyanın en zengin tıbbî folklor birikimine sahip milletleri arasındadır. Bu geniş coğrafya içerisinde, yaklaşık bin yıldır üzerinde yaşadığımız Anadolu'daki halk hekimliği (ki bir bakıma Anadolu insanının sağlık tarihidir), ana unsur olarak atalarımızın Orta Asya'dan getirdikleri temeli binlerce yıllık Türk halk tıbbına dayanan pratiklerine ilâveten, Müslüman olmalarından dolayı aynı medeniyeti paylaştıkları Arap, Fars kültürleriyle, Anadolu'nun Mezopotamya'dan başlayarak birçok kültür birikimini ihtiva eden tıbbî geleneklerinden bazılarını da benimsemeleriyle, diğer Türk bölgelerine nazaran daha farklı ve zengin bir birikime sahiptir. Ayrıca, tıp sanatının içinde yaşanan tabiat şartları ve bitki örtüsüyle yakın ilişkisi sebebiyle bazı farklılıklar ihtiva etmesi tabiidir. Milletlerin her yerde az veya çok çeşitli tesirlerin terkiibinden doğduğu gerçeği ile günümüz Anadolu Türk kültürünün oluşmasında başlıca etkiler şöyle sıralanabilir :

- A- Orta Asya'dan getirdiğimiz asli unsurlar
- B- Anadolu'nun eski kavimlerinden gelen inanç unsurlar
- C- Hristiyanlık ve Mazdeizm gibi geçici tesirler
- D- İslâmiyetin kabulüyle bu medeniyetin getirdikleri
- E- Modern millî bünyenin doğmaya başlamasıyla ortaya çıkanlar.

Yüzyıllardır Anadolu, dünya Türklüğü nazarında "anavatan" olarak kabul edildiğinden, Türk dünyasının her bölgesinden devamlı göçlere asli unsur olan Türk kültürü (bilhassa kırsal kesimde) hep canlı kalmıştır.¹

* A. Rıza, BALABAN; Te-Ve Köyü Genel Etnografyası, İzmir 1982, s. 61.

1 Hilmi Ziya ÜLKEN; "Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XVIII, 1959, s. 1-2.

Anadolu Tıbbî folklorunun zenginliğini göstermek amacıyla bir süredir ele aldığımız konulara^{2, 3} geniş bir literatür ışığı altında "Anadolu Tıbbî Folklorunda Göz Hastalıkları"ni takdim etmeden önce tıp tarihindeki bilgileri kısaca aktarmanın faydalı olduğuna inanıyoruz.

TIP TARİHİNDE GÖZ HASTALIKLARI

Kış uykusundan uyanan yılanların zayıflamış gözlerini güçlendirmek amacıyla raziyâneyi hem yedikleri, hem de gözlerine sürdükleri, kırlangıçların yavrularının görüşlerini kuvvetlendirmek için onlara kırlangıç otu (Chelidome) yedirdikleri, gözlerinde katarakt meydana gelen keçilerin, hasta gözlerini dikenli çalılara sürterek katarakt ameliyatı yapmaları gibi hayvanların milyonlarca yıldır bazı göz problemlerini içgüdüleriyle gidermeye çalıştıkları bilinmektedir.

İnsanın dünyaya açılan penceresi durumunda olan gözler, tıp tarihinin başlangıcından itibaren hekimliğin ilgi odaklarından biri olmuştur. Günümüz modern tıbbının kaynakları durumunda olan medeniyetlerden Mezopotamya'da M.Ö.XVII. yy.da tarihin ilk yazılı kanunları olan Hammurabi Kanunları'nın 215-220. maddeleri, cerrahın göz ameliyatlarında alacağı ücreti, başarısızlığında ise verilecek cezaları ihtiva eder.⁴ Mısır medeniyetinde ise göz hastalıkları konusunda ihtisaslaşmış hekimlerin yazdıkları bazı reçeteleri ve hastalık isimleri günümüz tıbbına kadar kullanılagelmiştir. Ortaçağ'da İslâm tıbbında göz hastalıkları tıbbî eserler içinde ayrı bir başlık altında incelendiği gibi,⁵ kehhal adı verilen uzmanlarca da müstakil eserler yazılmıştır. Bunlar arasında Ali b. İsa'nın Tezkiretü'l-Kehhal'i,⁶ İslâm dünyası yanında XVIII. yüzyıla kadar Batı tıbbınca da bir el kitabı olarak kullanılmıştır.

Anadolu'da Mukbiloğlu Mümin'in 1422 de yazdığı Zahir-i Muradiye'nin göz hastalıklarına ayrılmış 8. bölümü daha sonra Miftahü'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr adıyla müstakil kitap olarak yayınlanmıştır. Ayrıca Hekimbaşı Gevrekzâde Hasan Efendi'nin (1724-1800) de Risâle-i Zübdetü'l-Kuhliye fî teşrihi'l-Basariye adıyla göz hastalıkları konusunda bir eseri vardır.

Selçuklu ve Osmanlı hastahanelerinde dahiliye ve cerrahî uzmanları yanında göz hekimleri (Kehhal)'nin de varlığı bilinmektedir.

- 2 Ali Haydar BAYAT ; "Halk Tıbbında Özellikle Anadolu'da Sarılık Hastalığı ve Tedavisi", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (23-28 Haziran 1986) Bildirileri, C. IV, Ankara 1988, s. 47-66.
- 3 Ali Haydar BAYAT ; "Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbî Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri (23-25 Kasım 1988), Ankara 1989, s. 59-82.
- 4 Mebrure TOSUN - Kadriye YALVAÇ; "Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Amni-Şaduqa Fermanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1978, s. 156-157, 206-207.
- 5 Ayla DEMİROĞLU ;XVII. Asırda "Ser Etibba Emir Çelebi'nin Enmuzec-i Tıbb" adlı eserindeki Göz Hastalıkları ve Tedavileri Bahsi, I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi 14-18 Eylül 1981 Bildiriler, C. II, s. 107-126.
- 6 Ali Haydar BAYAT ; "Ali b. İsa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. I, 1989, s. 401.

Tıp tarihi içinde önemli bir yer işgal eden göz hastalıklarına ait ilmî birikimlerin bir kısmının halk tıbbına veya tersine, halk tıbbının bazı tabikatlarının devrinin ilmî tıbbı karıştıkları şüphesizdir. Bu bakımdan Anadolu halk hekimliğinde göz hastalıklarını inceleyen, bu konudaki klasik tıp kaynaklarında bulunan bilgilerle karşılaştırılması gerekmektedir. Elimizde bu konuda yeterli malzeme olmasına mukabil, yazıyı çok genişleteceği endişesiyle bunu bir başka tebliğ konusu olarak ele almayı düşünüyorum.

ANADOLU HALK HEKİMLİĞİNDE GÖZ HASTALIKLARI

Büttner'in "Halk, hastalıkları olağanüstü veya akıldışı sebeplere bağlar, onları birbirinden ayırt etmez, belirtilerine göre isimlendirir." ifadesinde görüldüğü gibi, halk tıbbında, günümüz modern hekimliğinde olduğu gibi tarifi iyice yapılmış hastalıklardan ziyade bazı belirtiler (septomlar) hastalık olarak kabul edilir.⁷ Bu bakımdan aşağıda ele alacağımız göz hastalıklarının büyük bir kısmının birer hastalık olmayıp, muhtelif hastalıklarda ortaya çıkabilen göz belirtileri olduğu hatırlanmalıdır. Ayrıca Türkiye'deki göz hastalıklarının tıbbî folklorumuzdaki yerini ele almadan önce, Anadolu dışı Türk dünyasının bu konudaki yaklaşımlarını bilmek, hangi tedavi metodlarının Orta Asya veya Türk kökenli olduğunu tespit açısından önemlidir. Bu konuda Türkiye'de kaynak sıkıntısı çekilmesine rağmen, şartları zorlayarak elde ettiğimiz bilgileri kısaca aktarmayı uygun buluyoruz.

ANADOLU DIŞI TÜRK DÜNYASINDA GÖZ HASTALIKLARI

Anadolu Türklüğü'nün bir devamı olan Azerbaycan'da göz ağrılarında, yakılan üzerlik du-manlarında gözleri tütsülemek veya kara ineğin sütünü ağrıyan göze damlatmak başta gelen ilâçlar arasındadır.⁸ Ayrıca gözün hemen bütün hastalıklarında, bilhassa arpacıkta, ucunda İhlâs suresinin yazılı olduğu ve Hz. Fatma'nın uçlarını dişlediği inancıyla halk arasında mu-kaddes sayılan pirinç tanesi göze sürülür.⁹ Bu bölgeden derlenmiş halk tıbbî tedavi kitap-larında göz ağrısında anne sütü, gülsuyu, yumurta akı, misk, sakız ağacını yakıp isini göze sürme; gözün sulanmasında tutya, gözün iltihaplarında enlik, kirşeni, sirke ve gülyacağı karışımı ile gözün yağlanması, yabanî şibyeninin göz perdesine sürülmesi gülsuyu ile sumanın kaynatılmasıyla ortaya çıkan sıvıyı göze damlatma veya karaağaç, bal, sakızağacı külü kullanılır,¹⁰ XVII. yüzyılda Şirvanlı Yusuf'un halk tıbbına ait tedavi şekillerini derle-diği Tâbibnâme'sinde göz ağrısında gülsuyunda ezilmiş sumacı, taze kızılğaç yaprağını, ka-rafs ile menekşe karışımı, taze sığır etini göze tatbik etme veya bal sürme; gece körlüğünde soğan suyu; göze misafir gelmesi halinde bal ile karıştırılmış kırlangıç beyni, gülünceğ çiçeğinin dövülmesiyle ortaya çıkan sıvı sürülür. Göz kanlanmasında suda kaynatılan

7 A. YILMAZ; *Tahtacılar da Gelenekler*, Ankara 1948, s. 113.

8 Şâmil CEMŞİDOV; "Kitâb-ı Dede Gorgut'da Halg Tebabeti", *Kend Hayatı*, Baku, Sayı 7, 1989, s. 45.

9 Ahmed CAFEROĞLU; "Azeri Türk Hayatında Batıl İtikatlar", *Türklük*, İstanbul 1939, s. 201.

10 Halk Tababetinin İzi İle (Terc. Hesib KÖYÜŞOV) Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1986, s. 99-101.

sumağın sıvısı kullanılır. Karasu'da ise ezilmiş yeplak (bir kuş cinsi) beyniyle göz temizlenir. Arpacık'da ise pişmiş it üzümü yaprağı veya kız çocuğu emziren ana sütü ile yumurta akı karışımını göze sürme başlıca tedavi yollarıdır.¹¹

Kafkaslarda yaşayan Karaçay Türklerinde arpacığa karşı, Şamanizm'den kalma "Ey tav, bütük mannga caraş-maydı, sannga caraşsın" (= Ey dağ, bu tüy bana yakışmıyor, sana yakışsın) denerek üç kere yere tükürülür.¹²

Balkanlarda yaşayan Gaguzlarda arpacık, hastayı korkutma, göze üç defa vurma; göz şişmesinde lohusa kadın sütü, hastanın kendi idrarı kullanılır. Göze misafir gelmesi ise yalanarak tedavi edilmeye çalışılır.¹³

Bulgaristan'da yaşayan Türklerde arpacık tedavisi için sahanda ısıtılmış bir avuç mercimek içine madenî para konur (buna zebec parası denir). Önce küçük bir süpürge ile sahadaki su göze serpilir. Sonra para alınır, göze birkaç defa sürülür. Daha sonra ıslak mercimek taneleri göze serpilir, bu esnada "tütü!" denerek hafifçe tükürülür.¹⁴

Batı Trakya Türklerinde arpacık tedavisinde üç buğday veya arpa tanesi, yağmurun toprakta açtığı küçük çukurlarda toplanmış suda ıslatılarak üçer defa gözlere sürülür, veya dut ağacından ince bir çubuk kırılır, fakat koparılmaz. Kırık yerden damlayan sıvı üç defa "ırık" denerek göze sürülür. Kırılan çubuk kuruyuncaya kadar arpacığın geçeceğine inanılır. Göz kanlanmasında ise sabahleyin güneşe karşı desturlu birinin önünde oturulur. Hastanın önüne su dolu bir tas ile yedi değişik pabuç konur. Bir avuç pirinç yavaşa göz üstünden su dolu kaba dökülürken her pabuçla hastanın başına üç defa vurulur. Buna "göze silkme yapma" denir.¹⁵

Kıbrıs'ta gözleri ağrıyan çocukların gözleri gülsuyu veya şekersiz çay veya ilkbaharda asmalara su yürüdüğü sırada kırılan asma dalında toplanmış özsuya baturılmış pamukla silinir. Görme yeteneği zayıflayanlara bal veya sabahları aç karnına iki diş sarmısak yedirilir.¹⁶

11 ŞİRVANLI YUSUF; *Tabibnâme*, Azerbaycan SSCB Elyazmalar Enstitüsü, Elyazma M-162/9947.

12 Ufuk TAVKUL; "Karaçay-Malkar Türklerinde Eski İnanışlar", *Türk Kültürü*, C. XXVIII, Sayı 325, s. 63,64.

13 Atanas, MANOF; *Gagauzlar (Hristiyan Türkler) (Terc. Türker ACAROĞLU) Varlık Neşriyatı*, Ankara 1939, s. 100.

14 Osman KESKİNOĞLU; "Bulgaristan Türkleri, Kocabalkan Köyleri Folkloru. Türk Kültürü Araştırmaları", *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü*, C. III-VI, Ankara 1966-1969, s. 245.

15 Abdurrahim DEDE; *Batı Trakya Türk Folkloru*, Kültür bakanlığı, Ankara, 1978, s. 139-140.

16 M. Oğuz YORGANCIOĞLU; *Kıbrıs Folkloru (Kıbrıs Türk Folkloru)*, Magosa, 1980, s. 69.

ANADOLU'DA GÖZ HASTALIKLARI

Arpacık (İt Dirseği)

Genellikle gelişme çağında görülen kirpik diplerindeki bezlerin iltihabı demek olan Hordeolum'un Türk halk hekimliğinde karşılığı arpacık, it dirseğidir. Divanu Lügati't-Türk'te Tirsgek olarak (111/76-13,16)¹⁷ geçer. Ayrıca Anadolu'da gelincik çıkma¹⁸ diye de adlandırılır. Tedavide bitki, hayvan ve majik yollar kullanılır.

–**Nebatî ilâçlar:** Bir diş sarmısağın kırılıp (Tekirdağ,¹⁹ Hatay,²⁰ Diyarbakır,²¹ Edirne,²² Yalova²³),²⁴ veya ırnak değmeyecek şekilde soyulup (İstanbul²⁵)²⁶ göze sürülmesi ile, pişmiş soğanın (İstanbul,^{25, 27, 28} Erzurum¹⁸) veya sıcak bir ekmek parçasının göz üzerine kapatılması (Antalya²⁹) şeklinde olur.

– **Hayvanî İlâçlar:** Lohusa bir kadının sütü göze damlatılır (Yalova²³), leylek yumurtası kabuğu kavrulup un haline getirildikten sonra madenî bir paranın üzerine konup göze üflenir (İstanbul),²⁵ tuzsuz peynir veya suda haşlanmış yumurta akına gülsuyu serpilip göze bağlanır (Edirne²²).

– **Kombine tedavi:** Kabak çiçeği ve sadeyağ karışımıyla meydana getirilen merhem göze sürülür (Gaziantep)³⁰.

– **Mistik tedavi:** Üç İhlas bir Fatiha okunup göze tıktalır (Edirne²²); okunmuş bir arpa göze üç defa sürülür (İstanbul²⁵); sonra ocakbaşına gömülür (Sivas³¹); arpa tanesiyle arpacık çizilir, "İlâcı buymuş" denerek okunur (Balıkesir/Kufeli³², Edirne²²). Bu işlem gelenlerin başına atılan arpayla da yapılır (Edirne²²); Besmeleyle "arpa ektim üvez biçtim" denip göze üç defa ırnakla vurulur (Edirne²²) çivi ile arpacığa okunur, sonradan çivi yol

17 KAŞGARLI MAHMUD; *Divanü Lügat-it-Türk*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1941.

18 Zeki ÇIKMAN; *Folklorumuzda ve Edebiyatımızda Göz*. Kültür Bakanlığı Ankara, 1977, s. 327-359.

19 Erman ARTUN; *Tekirdağ Folklor Araştırması*, İstanbul 1978, s. 262- 264.

20 Enise CEREBOĞLU; "Hatay'da Halk Hekimliğine Ait Notlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. XVIII, Sayı 344, 1978, s. 8255.

21 Mevrure DEĞER; "Diyarbakır Yöresi Halk İlaçları ve Tedavi Yöntemleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları I*, 1986, s. 121.

22 Gül KARASU; "Edirne Göz Folkloru Araştırması", *Edirne İl Halk Kütüphanesi Bülteni*, 1988, s. 35, 41-43.

23 Nuri, TANER ; *Her Yönüyle Yalova*, İstanbul 1984, s. 233.

24 Selâhattin OR; "Halk İlaçları", *Folklor*, Sayı 16-18, 1970, s. 72.

25 Selçuk AYTAZ; *İstanbul Tıbbî Folkloru*, İstanbul 1980, s. 23-24, 105-106.

26 "Kocakarı İlaçları", *Folklor*, C. III, Sayı 29, 1971, s. 57.

27 M. Halit, BAYRI; *Halk Âdetleri ve İnanmalar*, İstanbul 1939, s. 142, 145-146.

28 M. Halit BAYRI ; "İstanbul'da Kullanılan Bazı Halk İlaçları", *Halk Bilgisi Haberleri*, C. VIII, Sayı 91, 1939, s. 129, 132.

29 Şükrü AKUN; "Antalya Köylerinde Halk Doktorluğu, Baytarlığı; Eczacılığı", *Türk Akdeniz*, C. II, Sayı 9, 1938, s. 28, 29.

30 C. Cahit GÜZELBEY; "Gaziantep Tıbbî Folklorundan Yapraklar", *Halk Kültürü*, 1984/1, s. 57.

31 Müjgân ÜÇER ; "Ocaklar", *Sivas Folkloru*, Sayı 9, 1973, s. 4.

32 Hayrettin İVGİN; "Küleflî Köyü Halk Sağaltımı", *Türk Folkloru*, Sayı 15, 1980, s. 21-22.

ağızına atılır (Edirne²²); hastanın başına kırmızı örtü konur ve okunur. Her okuyuşta bir arpa hastanın sağına bırakılır. Bu iş altı defa yapılır. Sonra bu arpalar çiğnenerek arpacığa sürülür (Gürün³³); arpacığın bulunduğu yere arpa veya parmakla kırk fiske vurulur. Her vuruşta "hoşt hoşt geri" denir. Sonra arpalar gömülür veya kör bir kuyuya atılır. Buna kırklama denir (İstanbul^{25, 27, 28}); kırklama, arpacıdan alınan kırk arpanın her biriyle arpacığa vurularak bir kâğıda sarılıp kuyuya atılması (İstanbul³⁴), veya at pislği içinden alınan arpayla yapılır ve bu sırada "kefareti budur" denilerek kırk defa arpacığa sürülerek (Konya³⁵, Edirne²²), tesbih böceğine "geri geri" denilerek arpacığa kırk defa vurmakla da yapılabilir (İstanbul^{25, 34}, Sivas¹⁸); ağıza alınan deniz suyu "parpısı budur" denerek yüze püskürtülür (Samsun¹⁸); hastanın gözü, gözü açılmadık köpek eniğine yalattılır (Konya³⁶)³⁷, tavuk tüyü it yalağına batırılır sonra göze sürülür (Sarıkamış¹⁸); sağ el işaret parmağı arpacığa değiştirilerek "ilacı ve kefareti budur" denir. Göze üç fiske vurulur veya yeni aya bakılarak "yeni ay gördüm dağ gibi, bu dert erisin yağ gibi" denir (Edirne²²); abdesthannenin ağzından bir parça çamur alınarak arpacığa sürülür (Konya³⁵); sabah namazı vaktinde kibleye karşı kapı halkalarına göz kapakları sürülür (Erzincan¹⁸); çörek yapıp gözlere sürülür, sonra hayvanların yemesi için kırlara atılır (Edirne²²); dut ağacından bir dal kırılır ve üç kere "bu dal nasıl kurursa, bu da öyle kurusun" denir, dalın kırık yeri de üç defa arpacığa değiştirilir (İstanbul²⁵); yüz yukarı yatırılan hastanın gözü üstüne konan ekmek, bir köpeğe aldırılır (Isparta³⁸, Zile³⁹, Muğla/Hamit köyü⁴⁰); Bu işlem hastanın yüzünü örtüp göz üstüne ekmek konarak herhangi bir köpeğe (Konya³⁵) veya yüze bir kalbur örtüp üstüne konan ekmeği siyah bir köpeğe yedirmekle de⁴¹ yapılır.

Koyun veya kuzu böbreği "kefareti budur, arpacıklarım kurusun" denilerek göze kırkbir defa sürülür. Sonra bu böbrek ocağın içine çivilenerek kurumaya bırakılır. Yenirse arpacığın

-
- 33 Müjgân ÜÇER; "Gürün'de Halk Hekimliğine Ait Bazı Unsurlar", *Sivas Folkloru*, Sayı 15, 1974, s. 9.
- 34 M. Halit BAYRI; *İstanbul Folkloru*, (2. Baskı), A. Eser Yayınları, İstanbul 1972, s. 108, 115.
- 35 M. Zeki DALBOY; "Konya'da Kullanılan Halk İlaçları", *Halk Bilgisi Haberleri*, C. X, Sayı III, 1940, s. 71.
- 36 Halil ERSOYLU; "Segir-Nâme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Belleten 1985, Ankara 1989, s. 29-30.
- 37 Niyazî KÖYMEN; *Çocuk Hastalıklarında Folklor-Batıl İnançlar-İkel Tedavi*, İzmir, 1970, s. 25-26.
- 38 Mustafa KOÇ; *Tüm Yönleriyle Isparta*, Isparta 1983, s. 7.
- 39 Cahit ÖZTELLİ; "Zile'de Kullanılan Bazı Halk İlaçları", *Halk Bilgisi Haberleri*, C. X, Sayı 109, 1940, s. 17.
- 40 C. AKER; "Hamit Köyü'nde Halk Âdetleri ve İnanmaları", *Halk Bilgisi Haberleri*, C. VIII, Sayı 96, 1939, s. 255.
- 41 İbrahim YASA; "Türkiye'de Halk Sağlık Folkloru ve Bazı Meseleleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XVII, Sayı 3-4, 1962, s. 272, 274, 275, 287.

nüksedeceğine inanılır (İstanbul^{25, 42}); ailenin ilk kız çocuğunun küpesi arpacıklı göze değdirilir (Edirne²²), veya ocaklı birisinin derseğiyle arpacıklı göz sıvanır. (Ankara^{43, 44})

Göze Misafir Gelmesi

İltihap, zedelenme gibi sebeplerle gözün saydam tabakasında meydana gelen hastalıkların iyileşmesi sırasında ortaya çıkan, bilhassa göz bebeği üzerinde iken rahatsızlık veren beyaz sedef lekeler (Leucome cornea) "Göze misafir gelmesi", "Göze gelen pus" (Sivas⁴⁵), "Göze ağ gelmesi" (Adana⁷) denir.

Tedavisi göze köpek sütü damlatma (Samsun⁴⁶), rakı ve yumurta akı karışımı sürülmüş muşambanın göze kapatılması (Tahtacı aşiretleri⁷); temini güç olan sürme-i İsfehanî, sümbül-i Hindî Külluğ-i Duhanî'nin göze sürülmesi (Hatay⁴⁷); Çeşmezan, nöbet şekeri karışımının dövülüp elekten geçirilmesiyle elde edilen karışımın göze 4-5 iğne ucu kadar konması (İstanbul^{18,20}); sinirotu, nişadır, sarımsağın beraberce ezilerek, elde edilen sıvının göze damlatılması veya sakızlığın yaprağının çiğnenerek sabahları aç karnına göze üflenmesiyle olur. Bunlara ilâveten, eskiden, kurutulmuş yedi bal arısı toz haline getirilerek göze üflenmiştir. (Adana/Yumurtalık⁴¹) Bazı yörelerde deve köpüğü, taze yengeç külü, böğürtlen suyu (Safranbolu⁴⁹) gözc damlatılır, veya sabahları gözün yalanması, göz kapağının içinin şekerle kazınması (Sinop⁵⁰); özel bir bıçakla kazınması da (Trabzon⁵¹) tedavi metodları arasındadır.

Majik tedavi metodu olarak da yedi evden (kapıdan) "misafirimiz geldi" diye istenen ekmelekler "kefareti budur" denilerek dörtyol ağzında köpeklere verilir (İstanbul^{25, 27})

Gece Körlüğü

Retina tabakasının atofisi veya dejeneransı sebebiyle çok küçük yaşlarda ortaya çıkan kaba az ışıkta veya geceleri görmenin bozulması (gece körlüğü) şeklinde sonuçlanan retinitis

-
- 42 M. BEHİRE; İstanbul'da Halk Âdetleri ve İnanmaları" *Halk Bilgisi Haberleri*, C. III, Sayı 35, 1934, s. 316.
- 43 Şeref ERDOĞDU; *Ankaram*, Ankara 1963, s. 208.
- 44 H. Zübeyr KOŞAY; *Ankara Budun Bilgisi*, Ankara 1935, s. 162.
- 45 Müjgân ÜÇER; "Sivas'ta Folklorik Tıp ve Bunun Modern Tıptaki Yeri", *Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (23-25 Kasım 1988) Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Ankara 1989, s. 261-265.
- 46 Cahit ÖZTELLİ; "Halk Tedavileri", 19 Mayıs (Samsun Halkevi Dergisi), C. VII, Sayı 66, 1944, s. 39.
- 47 Edip KIZILDAĞLI; "Hatay'da Halk İlaçları ve İnanışları", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. XIV, Sayı 275, 19, s. 6331-6332.
- 48 M. Naci AYPAL; "İstanbul'da Halk İlaçları", *Halk Bilgisi Haberleri*, C. VI, 1937, s. 237.
- 49 Uğuroğ BARLAS; *Safranbolu Halk Hekimliği*, Safranbolu Koruma Derneği; Karabük (Tarihsiz), s. 51-53.
- 50 M. Şakir ÜLKÜTAŞIR; "Sinop'ta ve Çevresinde Sıhhat Hakkında İnanmalar", *Halk Bilgisi Haberleri*, C. IV, Sayı 48, 1935, s. 299.
- 51 İ. Zeki EYÜBOĞLU; *Anadolu Halk İlaçları*, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 144-153.

pigmentorumun halk hekimliğindeki adı gece körlüğü, tavuk karası, tavuk körü, tavuk belesi (Sivas⁴⁵), peleni (Sivas⁵²)dır.

Tedavide, teke ödünün göze sürülmesi (Tekman¹⁸), karatavuk eti yedirme (Denizli/Çal/ Mahmudiye¹³⁰), gözleri suda haşlanmış karaciğer veya maya buharına tutma (Sarkışla⁵²), haşlanmış bakla yaprağı yeme (Bergama⁵³), ağaç ve/veya başta elma olmak üzere meyve kabuklarının yakılarak, küllerinin yağla karıştırılarak merhem haline getirilip göze bağlama (Sarkışla⁵²) gibi yollar denir.

Majik tedavisi ise gece vakti bir tavuk "gıt gıt gıdak!" diye bağırtılarak "al kararı ver ağımı" denir. Bu işlem üç Cuma tekrarlanır (Sivas/Sarkışla⁵²), veya çevredeki sıtma pınarında gece hastanın yüzü yıkanıp oraya bir yumurta bırakılır. (Elazığ/Hal^{54, 37})

Göze Perde İnmesi (Katarakt)

Göz içindeki saydam merceğin (lens cristalina) sertleşip ışığı geçirgenliğini kaybetmesidir. Divanu Lugati't-Türk'de (1/291-18,20), enüçlenmek olarak geçen katarakt, Anadolu'da göze perde inmesi (İstanbul²⁵) terimi yanında aksu,^{55, 56} göze ak inmesi (Isparta³⁸), göze boz inmesi (Sivas⁴⁵), boz perde (Trabzon⁵¹) olarak da isimlendirilir.

Esas tedavisi ameliyat olmakla beraber hastalığın başlangıcında yani puslu görme sırasında koyun kuyruğundan bir parça iki üç kere, beş saat kadar göze bağlı tutulur. (Adana/Osmaniye⁵⁷) Bahçe otu ile pansuman (İstanbul²⁵), körkuyu suyu (Isparta³⁸, kırlangıç kanı (Kilis^{58, 59, 56}), taze süzme bal kullanılır. (Karaköse³⁸) Ayrıca yakılmış raziyane tohumu ile bademyağı karışımı, sürme gibi kullanılır²⁴. Eskiden 4 dirhem bakır, 1 dirhem nişadır, 3 dirhem nöbet şekeri de kullanılmaktaydı.⁶⁰

-
- 52 Emin KUZUCULAR ; "Şarkışla'da Hastalar ve Tedavileri", *Türk Folkloru*, Sayı 15, 1979, s. 27,28.
- 53 Osman BAYATLI; *Şifalı Otlar ve Lokman Hekim*, İstanbul 1952, s. 32, 44, 45, 68.
- 54 Nermin ERDENTUĞ; *Hal Köyü'nün Etnolojik Tedkiki*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1956, s. 103-104.
- 55 N.R. BALCIOĞLU; "Ardahan Havalisinde Halk Hekimliğinin Kullandığı İlaçlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. II, Sayı 26, 1951, s. 414.
- 56 Ayşen KARADENİZ; "Güneydoğu Anadolu'da Majik ve Amprik Halk Tedavi Usulleri", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı 13, 1973, s. 28, 30.
- 57 Ayşegül DEMİRHAN; "Osmaniye İlçesindeki Halk Sağaltmaları ve Modern Tıp Açısından İncelenmesi", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. XVIII, Sayı 349, 1978, 79.
- 58 Hürsit ALPASLAN; "Kilis'de Kullanılan Halk İlaçları", *Halk Bilgisi Haberleri*, C. IX, Sayı 106, 1940, s. 250.
- 59 P. Naili BORATAV; *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973, s. 154.
- 60 O. Şaik GÖKYAY; "Cönkler Üzerine", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, İstanbul 1984, s. 131, 136-137.

Perdenin (Kataraktın) Ameliyatı:

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kırlangıç uşakları adı ile anılan tek işleri katarakt ameliyatları yapmak olan insanlar vardır (Gaziantep ve çevresinde kırlangıç uşağı açık göz, hilekâr anlamında kullanılır)⁶¹. Mesleki çalışmalarını gizlilikle saklayan ve genellikle sonbahar ve kış aylarında ikili üçlü gruplar halinde etrafa yayılan kırlangıç uşakları, ameliyatı yaparken yanlarına kimsenin girmesine izin vermezler. Ameliyat ise gözbebeği kenarından ince, sert ve sivri bir dikenli sokarak, sertleşmiş olan göz merceğini geriye itip bağlarından koparmak suretiyle göz küresi içine düşürmekten ibarettir. Ameliyat sonrası pansuman ve gözün sarılmasına ihtiyaç duymazlar.^{62, 56}

Kadiri tarikatına mensup olan kırlangıç uşakları, pirlininin İran hükümdarının hastalık sonucu görmeyen gözlerinden birini açması üzerine, hükümdarın diğer gözünü de iyileştirmesini istemesine karşılık "pirimiz bu kadarına izin verdi" diyerek tedaviye yanaşmaması ve hükümdarın ise tehditleri sonucu kırlangıç olup uçup kaçtığına inanırlar.⁶³

Büyük halk şairimiz Âşık Veysel'in 12 yaşında iken kırlangıç uşağına muayene olduğunu, fakat o sırada geçirdiği bir kaza sebebiyle ameliyat olamadığını biliyoruz.⁶⁴

Trahom

Gözün saydam tabakasının üzerinde tanecikler teşkil eden ve bu taneciklerin patlamasıyla nedbelerin ortaya çıkmasına sebep olan müzmin, bulaşıcı bir hastalık olan trahom, yakın zamana kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu halkını perişan eden hastalıklar arasında idi. Alınan modern tıbbî tedbirlerle büyük ölçüde azalan bu hastalık için, halkın çaresizlik dönemlerinde başvurduğu tedaviler arasında ezilmiş sarmısağı (Gaziantep⁶⁵), ezilmiş çeşmezan tohumu (İstanbul²⁵), yeşil kurbağa kanını (Kilis^{58, 18}) yeni doğmuş fare yavrusunun bir kaptan kavrulup dövülmesiyle elde edilen tozu (Antalya²⁹) göz kapaklarına sürme sayılabilir. Ayrıca göz kapakları ters çevrilerek sert kelle şekeriyle kapaklardan kan akıncaya kadar sürtülür arkasından kırmızı boya (çiğ boya) serpilirdi (Urfa, Mardin, Gaziantep^{55, 18, 56}). Trahomun ileri devirlerinde göz içine dönen kirpiklerin tahrişini önlemek için kirpi ödü ile kunduz hayasının dövülmesinden meydana gelen karışım güvercin kanıyla yoğrulur ve koparılan kirpiğin yerine sürülür (Kayseri¹⁸) veya içe dönen kirpikler sakızla dışa yapıştırılır (Kilis⁵⁵).

-
- 61 Ömer Asım AKSOY; **Gaziantep Ağız Üzerine Etüdler**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1940, s. 84.
- 62 Refik BALCIOĞLU; "Halk Hekimliğinde Göz Hastalıkları ve Göz İlaçları" **Türk Folklor Araştırmaları**, C. II, Sayı 30, 1952, s. 450.
- 63 Ali Rıza ÖNDER; "Kırlangıç Uşağı", **Türk Folklor Araştırmaları**, C. IV, Sayı 91, 1957, s. 1444-1445.
- 64 İhsan HINÇER; "Şarkışlah AŞIK Vesysel Satroğlu I", **Türk Folklor Araştırmaları C. I. Sayı 14.1950** s. 216
- 65 "Gaziantep Yöresinde Halk Hekimliği", **Anadolu Hisarı Ticaret Lisesi (Teksir)**, s. 4.

Karasu (Glokom)

Göz içi basıncının damar ve sinirlerde meydana getirdiği belitiler topluluğuna karasu denilir. Tedavisi için kara tavuk kesilir, kanı temizlenmeden hemen başa sarılır (Artvin¹⁸, Edirne²²), sirkeyle karıştırılıp tilki ödü¹⁸, koyun ödü veya felfulum, andes kökü, kına karışımı (Hatay⁴⁷) göze sürülür. Ayrıca sirke ve maziyla yapılan lapa göz üstüne konur (Diyarbakır²¹) veya göz kenarlarına sülük tutulur (Erzurum¹⁸, Diyarbakır²¹).

Şaşılık

Doğuştan veya sonradan göz kaslarının zayıflığı ile ortaya çıkan şaşılığın, halk arasında çocuğun yüzü açık uyumasından meydana geldiğine (Kırşehir⁶⁶) inanılır. Tedavisi üç Cuma calâ vakti uğurlu kabul edilen kuyulara bir yumurta atıp çocuğu kuyuya baktırma (Sivas⁶⁷), ocak kişilerin ahırlarındaki bir direğe çivi çakıp, hastayı direk etrafında döndürme (Elazığ/Hal⁵⁴) yollarıyla yapılmaya çalışılır.

Körlük

Gözleri görmeyen çocuklar boyunlarına yular takılarak dört ayak üzerinde çeşmeye götürülür ve yüzü yıkanır, aynı şekilde eve getirilir ve yuları çıkarılır (Balıkesir/Küfeli³²) veya gözü kör olan birinin sağ kolunun dirseği kör göze sürülür (Kırşehir⁶⁸).

Göz Ağrısı

Çok çeşitli hastalıklarda ortaya çıkan göz ağrısı için Anadolu'da bitki, hayvan, maden veya bunların kombinasyonları şeklinde yüzlerce ilaç ortaya konmuştur. Bunları kaynaklarına göre şöyle tasnif edebiliriz:

Nebatî ilaçlar: Limon suyu (Bergama⁶⁹, 53, 70), koruk suyu (Tahtacılar⁷), bahar mevsiminde asmalardan elde edilen özsu (Ege Bölgesi^{71, 72}, İstanbul, Safranbolu⁴⁷), demli

66 Veysel ATASEVEN; "Kırşehir'de İnanmalar", Türk Folklor Araştırmaları, C. IV, Sayı 81, 1956, s. 1259.

67 Yavuz Bülent BAKİLER; "Sivas'ta Bâtil İtikatlar", Sivas Folkloru, Sayı 13, 1974, s. 6.

68 Veysel ATASEVEN; "Kırşehir'de İnanmalar", Türk Folklor Araştırmaları, C. IV, Sayı 79, 1956, s. 1259.

69 Osman BAYATLI; "Bergama'da Şifalı Otlar", 3. Baskı, İstanbul 1942, s. 43, 44, 52.

70 Osman BAYATTEKİN (BAYATLI); "Bergama'da Bulunan Otlarla Bunların Kullanılış Tazları", Halk Bilgisi Haberleri, C. VI, Sayı 62, 1936, s. 43.

71 İkbâl SUCU; "Ege Bölgesi Halk İlaçları", Türk Halk Hekimliği Sempozyumu (23-25 Kasım 1988) Bildirileri, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, s. 214.

72 Metin-İkbâl Sucu TANKER; "Ege Bölgesi Halk İlaçları", Ankara Eczacılık Fakültesi Mecmuası, C. XIII, 1983, s. 133.

çay²⁶, (Urfa⁷³) göze damlatılır, kaynatılmış ve kâğıt süzgeçten geçirilmiş mürver çiçeği suyu ile pansuman yapılır (Manisa^{74, 75}); karpuz suyu⁷⁶, (Bergama⁵³), gül yapraklarının suda kaynamasıyla elde edilen su ile (Aydın yürükleri^{77, 7}) göze banyo yapılır. Yüksük otu yakılır dumanı ile tütsülenir (Bergama⁵³, Manisa^{74, 75}), veya suda kaynamış kaya karpuzu buharı (Gaziantep⁷⁸) göze tatbik edilir. Sağlam domates (Kızılcahamam/Örencik^{79, 80}) veya külde pişmiş elma (Malatya⁸¹) ikiye ayrılarak veya dövülmüş hindiba (Bergama³³), göze bağlanır. Çam isî (Toroslar¹²⁸) sürme gibi çekilir veya gözün etrafına soğuk boyalı ot (Gaziantep⁸³), çeşmezan otu (Manisa^{74, 75}) sürülür veya papatya tozu ekilir (Safranbolu⁴⁹).

Hayvanî ilaçlar: Lohusa kadının sütü (Hatay²⁰, Mersin⁸⁴, Sarkışla⁵², Tahtacılar⁷), annenin kendi sütü çocuğuna (Sivas⁸⁵), köpek sütü (Samsun⁴⁶), ççek sütü (Mersin⁸⁶) veya anadan doğma kısır kadının idrarı (Gaziantep Barakları⁸⁷) göze damlatılır. Bal (Sarkışla⁵²), keçi ödü kurusu (Zile³⁹), yeşil kurbağa kanı (Kilis^{58, 56}) göze sürülür; şakaklara ve alna tavşan beyniyle masaj yapılır (Safranbolu⁴⁶); tüyleri ile birlikte dövülmüş kuşlar¹⁸, taze hayvan pisliği doğrudan (Toroslar⁸²) veya ateşte pişirilerek ılık bir halde (Gaziantep Barakları⁸⁷), karaciğer, iç yağı karışımı (Safranbolu⁸⁸) göze bağlanır; şakkalar (Gaziantep⁸⁹), kulakların başa bitiştiği yerlere (Malatya⁸¹) sülük tutulur.

Madenî ilaçlar: Göz çevresine kırmızı (Safranbolu⁸⁸, Trabzon⁵¹, Ardahan⁵⁵) veya siyah boya (Antalya²⁹) sürülür. Kaşlara katran sürme (Sivas^{85, 52}), göze siyah, beyaz tülbent bağlama (Sivas⁸⁵), başın tepesinde 2-3 cm²'li bir yer traş edilip, bıçakla çizilerek tuz

- 73 Ş. AydiL YEŞİL; "Urfa'da Halk Hekimliği ve Halk İlaçları I", *Harran*, Sayı 5, 1979, s. 2.
 74 Hüseyin AKGÜL; *Manisa Folkloru*, Manisa 1988, s. 93-94.
 75 Nazmi BAYÇIN; "Manisa Folkloru Derlemelerinden: Halk Tedavileri", *Gediz*, Sayı 55, 1941, s. 12.
 76 İhsan HINÇER; "Bazı Halk İlaçları" *Türk Folklor Araştırmaları*, C.V, Sayı 104, 1958, s. 1661.
 77 Nevat KAVÇAR; *Aydın Eli Eğitimi Bülteni*, Sayı 3, 1987, s. 13.
 78 Abdülkadir İNAN; "Gaziantep'te Kullanılan Halk İlaçları". *Kopuz*, Sayı 7, 1943, s. 159.
 79 A. Rıza BALABAN "Ankara Köylerinden Örencik'te Meydana Gelen Kültür Değişmeleri", *Antropoloji*, Sayı 4 (1967-1968), 1969, s. 286.
 80 A. Rıza BALABAN; *Te-ve Köyü Genel Entnografyası*. İzmir 1982, s. 61.
 81 Ahmet ŞENTÜRK; "Malatya'da Ot, Çiçek ve Meyvelerden Yapılan İlaçlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. XIII, Sayı 270, 1972, s. 6196.
 82 Ali Rıza YALMAN; *Cenapta Türkmen Oymakları C. 1* (Hz. Sabahat Emir), Ankara 1977, s. 68, 257, 279.
 83 Sabri ŞAKİR; "Gaziantep'te Halk İlaçları", *Halk Bilgisi Haberleri*, C. III, Sayı 31, 1933, s. 223.
 84 C. Cahit GÜZELBEY "Gaziantep'te Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnançlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1981/2, İstanbul 1982, s. 24.
 85 V. Cem AŞKUN; *Sivas Folkloru*, C. II, Sivas 1943, s. 71.
 86 H. Fehmi; "Mersin'de Halk Hekimliği", *Halk Bilgisi Haberleri*, C. IV, 1934, s. 105.
 87 Mehmet SÜMER; "Gaziantep Barak Yöresine Ait Halk Hekimliği ve Çeşitli Konulara Ait Halk İnançları", *Kuştepe Lisesi Yayını (Teksir)*, Gaziantep 1983, s. 2.
 88 Orhan AYDEMİR; "Safranbolu'da Hastalıkların Tedavi Yolları", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. VIII, Sayı 164, 1963, s. 3016.
 89 Cemil Cahit GÜZELBEY; "Gaziantep'te Halk Hekimliği: Kan Alma, Gövdeden Kan Çıkarma Yoluyla Tedavi", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. XVII, Sayı 328, 1976, s. 7816.

basma (Toroslar⁸²), öğütülmüş nişadının yumurta akı ile karışımı, burun üzerinde çizilen yere sürülür (Karacalar⁹⁰).

Kombine İlaçlar: Kız doğurmuş kadın sütü, sedef yaprağı ve sarımsak ezilerek meydana gelen karışım (İstanbul^{48, 34}) veya herhangi bir lohusanın sütü boyayla karıştırılıp (Safranbolu⁸⁸, Trabzon⁵¹) göze tatbik edilir. Yanmış bıçakla ikiye bölünmüş domatese (Edirne²²) şeker ekip (Manis^{74, 75}, Adana/Yumurta⁴¹), tuzsuz yağda pişirilmiş yumurtayı tülbente koyarak (Kızılcahamam/Ören^{79, 80}) göze bağlama; çinko, asitborik, kırmızı ruhu, sırfata beraberce kaynatılır (Urfa⁹¹), yumurta boya karışımı (Nusaybin/Gördentepe), suda kaynamış nöbet şekerine beyaz şeker eklenerek (Muş⁹²) karaciğer içyağı karışımı (Trabzon⁵¹), ayı kulağı yoğurtla karıştırılır bir gece bekletilir sonra hem göze sürülür hem de yenir (Safranbolu⁴⁹). Eskiden belirli miktarlarda üzerlik, mercimek, şap, karanohut, karabiber öğütülür ve yumurta sarısıyla karıştırılarak yakı yapılır ve hastanın tepesine konarak 10 gün kadar bekletilirdi.⁶⁰

Gözün Kanlanması

Göze limon⁹³, böğürtlen meyvesinin suyu (Karacalar⁹⁰), asma özsu (Ege⁷¹) damlatma; çayla banyo (İzmir/Urla⁹⁴), suda kaynamış hatmi ile pansuman (Manisa^{74, 69, 75}, Safranbolu⁴⁹); yikanmış ayva yaprağının tüylü tarafını göz üstüne koyma (Gölpazarı⁹⁵, Trabzon⁵¹), pişmiş soğan bağlama (Safranbolu⁴⁹) gibi bitkisel; pişmiş yumurtayı ılık olarak göze bağlama (İstanbul^{27, 28, 34}, İzmir⁹⁴), rafadan yumurtanın akını siyah beze koyarak göze bağlama (Trabzon/Soğuksuçalı⁹⁶), kızgın külde pişirilmiş yumurtayı göze bağlama (Edirne²²) gibi hayvanî; gülsuyu limon karışımı (İstanbul¹⁷), karniyarik tohumu gülsuyu karışımı (İstanbul⁹⁸) göze damlatma veya pansuman, yumurta akı şap karışımını (Çoruh/Şavşat⁹⁹) veya zerdeçal merhemi yaparak (Kandıra¹⁰⁰) göz üstüne bağlama şeklinde kombine; başın tepesinin ustura ile kazınarak çizilmesi (Karacalar⁹⁰), göz kenarlarına sütlük tutma,¹⁰¹ gibi cerrahi metodlar tatbik edilir. Bazı yerlerde geçmeyen göz kanlanmasında hastaya kırmızı bir boncuk asılır (Çoruh⁹⁹).

90 Mustafa SALMAN; **Halk Hekimliği ve Halk Veterinerliği**, Ankara 1948, s. 51-52.

91 Mehmet ÇINI; "Urfa'ya Özgü İlaçlar", *Harran- Sayı 19*, 1983, s. 6.

92 Halit BİNGÖL; Muş'un Kültür Hayatına Toplu Bir Bakış, İstanbul 1987, s. 103.

93 Eyüb BOROĞLU; "Hastalıkların Tedavileri", *Folklor*, C. II, Sayı 22-24, 1971, s. 27.

94 Ayşegül DEMİRHAN; "izmir Urla İlçesinde İlaç Yapımı ve Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. XIV, Sayı 283, 1973.

95 Muzaffer BATUR; "Gölpazarı Folkloru: VII, Halk Hekimliği ve Tedavisi", *Türk Folklor Araştırmaları*, C.X, Sayı 208, 1966, s. 4241.

96 Nihat SİLAHTAROĞLU; "Bindert, Bin Deva", *Yeni Asır Gazetesi*, 2 Mart 1970, s. 5.

97 M. Naci AYRAL; "İstanbul'da Tedavi Usulleri", *Halk Bilgisi Haberleri*, C? V, Sayı 60, 1936, s. 195, 197.

98 Müsahibzâde Celâl; **Eski İstanbul Yaşayışı**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. III.

99 Fehmi KÜLTÜREL; **Çoruh, Şavşat Tarihi, Coğrafya Folklor Yönleriyle**, Bahıkhöyü 1945, s. 89.

100 Muzaffer UYGUNER; "Kandıra'da Tedavi Usulleri ve Çareleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. V, Sayı 105, 1958, s. 1667.

101 Ayşegül DEMİRHAN; "Folklorik Tıpta Sütlük Kullanımı ve Evrimsel Gelişimi", *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. XIII, 1979, s. 52.

Göz Sulanması

Göze koruk suyu damlatma (Malatya¹⁰²), ayı ödü (Safranbolu⁴⁹), karanfil, zencefil, karaçörek, balı ezip bal ile karıştırıp (Hatay⁴⁷) göze sürme; ayva veya nar çiçekleriyle karamuk kökü kaynatılır buharına gözler tutulur. Posası ise göze bağlanır (Şarkışla⁵²)

Göz Zayıflaması

Görme gücü zayıflayan gözleri kuvvetlendirmek amacıyla razıyane ezilerek suyu göze damlatılır (Bergama⁶⁹), vişne suyu içilir (Safranbolu⁴⁹), böğürtlen yedirilir (Bergama⁵³) kavrulmuş razıyane bal ile karıştırılır ve günde bir tatlı kaşığı yedirilir (İstanbul²⁵), enseden kan alınır.¹⁰³

Göz Seyirmesi

Çeşitli sebeplerle meydana gelen gözlerin seyirmesi, halk nazarında iyi veya kötü bazı olayların habercisi olarak kabul edilir. Bu hususta Doğu dünyasında Segirmâmeler dahi yazılmıştır³⁶. Genelde sağ gözün seyirmesi hayra, solunki kötülüğe işarettir¹⁰⁴ (Mesudiye¹⁰⁵, Kastamonu¹⁰⁶, sağ üst göz kapağının seyirmesi kedere, solunki sevince sağ ve sol alt göz kapağının seyirmesi öfkeye, sağ göz bebeğinin seyirmesi öfkeye, sol ise hayra işarettir (Edirne²²).

Dini Mistik Tedavi

Göz hastalıklarını bitki, maden, hayvan kökenli ilaçlarıyla veya majik yolla tedavisi yanında yüzyıllardır Anadolu'da bazı dualar din büyüklerinin kerametleri veya evliya türbeleri bu amaçla kullanılmıştır. Mesela Doğu dünyasının büyük sufisi Ebu Said Ebu'l-Hayr'ın "Allah kabul etsin dün senin badem gözlerin iyi olsun diye dua ettim. Zira körlük isteyen nazarında sana dert erişti. Kötülük dileyenin gözünden emin olmalısın inşallah" anlamıyla Türkçe'ye çevrilebilecek rübaisi kuru göz ağrılarının giderilmesi amacıyla üç defa okunur-

-
- 102 Ahmet ŞENTÜRK; "Malatya'da Sülük ile Tedavi", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. XII; Sayı 251, 1970, s. 5657.
- 103 Müjgân ÜÇER; "Halk Hekimliğinde Bazı Tedavi Usulleri", *Sivas Folkloru*, Sayı 14, 1974, s. 5.
- 104 Sabahat YARGÜN; "İnsan Uzuvarlarıyla İlişkili Halk İnanmaları", *Halk Bilgisi Haberleri*, C. VIII, Sayı 92, 1939, s. 158.
- 105 Osman GÜRSOY; "Mesudiye Köylerinde Tıp Folkloru: Bazı Hastalıklar ve Tedavi Yolları", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. II, Sayı 228 1968, s. 5005.
- 106 Abdülkerim ABDÜLKADİROĞLU; "Kastamonu'da Dinî Folklor veya Manevî Halk İlaçları", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Kültür Bakanlığı, C. IV, Ankara 1987, s. 4.

du.¹⁰⁷ Yine bunun gibi Sadreddin Konevi de göz ağrısında "Ey gözlerim, Yâkub'un gözlerine fenalık arız olduğu zaman, o neye sığınmış ise, ben de size Yâkub'un hakkı için, onunla selâmet diliyorum. Yusuf'un gömleğini göz üzerine atıyorum. Ey göz, Yâkub gibi sen de sükûnet bul"¹⁰⁸ şiirinin okunmasını tavsiye etmiştir.

Cönklerde göz ağrısına okunacak dualara da rastlanmaktadır. O.Ş. Gökyay'ın tanıttığı bir cönkte göz ağrısına karşı Arapça bir duanın el parmağının tırnağına okunup ağrıyan göze sürülmesi veya "önce niyyet edüp Allah-ı Azimü'ş-Şan emriyle bu ism-i a'zam hürmetine benim gözüm ağrısı sakın olsun deyüp bu isimlerin duvara veya tahtaya yazup bir mih ile ol harflerden birinin üzerine yedişer kere ol ism-i a'zamı okuyup herhangi harfte sakın olursa ol harf üzerine mih berkide. Okunacak ism-i a'zam budur⁶⁰..." şeklinde bir yol gösterilmektedir.

Mevlâna'nın da gözü hastalananları parmağı ile tükürüğünü hasta gözüne sürerek tedavi ettiği bilinmektedir. (Eflâki 1/413)¹⁰⁹

Geçmişe ait bu örnekler yanında bugün Anadolu'daki bazı evliya türbeleri göz hastalarının müracaat ettiği yerler arasındadır.

Sivas'ta eskiden Gökmedrese karşısında bulunan göz evliyası gözleri ağrıyanlarca ziyaret edilmiş.⁴⁵ Afyon'da Kalecik köyünün civarında sivri bir tepedeki oyuk kayada Sarı Çoban Dede'nin yattığına inanılır. Yarık kayadan damlayan sular göz hastalarınca kullanılır.^{52, 110} Kilis'de bulunan Küt - Küt Dede türbesine göz hastaları peş peşe üç cuma giderler. Türbenin bir yerinden pamukla aldıkları tozları gözlerine sürerler. İyileşenler mum, süpürge veya ampul hediye ederler.¹¹¹ Diyarbakır-Siirt yolu üzerindeki Veysel Karanî Türbesi özellikle göz hastalarının müracaat ettiği yerlerdendir. Evliya'ya şükran borcu olarak gümüşten yaptırılmış göz şekilleri türbeye asılır.^{112, 18} Ayaş'ta, Ayaş çayı kenarındaki göz pınarı yanında Göz Pınarı Dedesi'nin yattığına inanılır. Buradaki suyun göz çıbanına iyi geldiğine inanılır.¹¹³ Bursa'da Huban Danışmendli köyündeki Demir Kaynak Dede Türbesi göz çarpılmalarında baş vurulan bir yerdir.¹¹⁴

107 A. Süheyl ÜNVER; "Şark Göz Folkloru Tarihinden Bir Yaprak: Ebu Said'in Göz İltihabında Ruhî Tedavisi", *Göz Kliniği*, C. IV, Sayı 1, 1946, s. 6.

108 A. Süheyl ÜNVER; "Türk Göz Hekimliği Folklorundan Bir Yaprak: Sadreddin Konevi ve Göz Ağrısı", *Göz Kliniği*, Sayı 6, 1948, s. 122-124.

109 Ahmed Eflâki: *Ariflerin Menkıbeleri* (Terc. Tahsin Yazıcı) Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 2. Baskı, C. I, 1964, C. II. 1966.

110 Hikmet TANYU; *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1968, s. 97.

111 Burhan OĞUZ; *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, C.II/I, İstanbul, 1980, s. 221, 476.

112 Şevket BEYSANOĞLU; "Diyarbakır ve Çevresi Halk Hekimliğinde Yatırlar", *Türk Folkloru Araştırmaları 1981/2*, Ankara 1982, s. 16.

113 Mehmet ALDER; *Türlü Yönleriyle Ayaş*, Ankara 1963, s. 104.

114 Ali Rıza YALGIN; *Cenupta Türkmen Oymanları* C. I (Hz. Sabahat Emir), Ankara 1977, s. 68, 257, 279.

SONUÇ

Türkiye'nin her bölgesinden derlenmiş verilerle Anadolu'da göz hastalıklarının tedavi için halk hekimliğinde büyük bir birikimin mevcudiyeti görülmektedir. İlmî tıpta binlerce yıldır ayrı bir ihtisas dalı olan göz hastalıklarının bazı bölgelerimizde Otacı (Gaziantep³⁰), Sıkıcı (Kilis^{58, 56}), Kırlangıç Uşağı gibi özel kişiler elinde yürütüldüğü ve bunlardan Güneydoğu Anadolu'ya has gibi görünen katarakt ameliyatlarını yapanların, bölgenin tarihi Kuzey Mezopotamya toprakları içinde olması, buralarda Hammurabî'den beri (M.Ö. XVII. yy.) yapıldığı bilinen göz ameliyatlarının, bu medeniyetin kalıntısı olarak devam ettiğini zayıf da olsa düşündürmektedir. Ayrıca tedavi amacıyla hemen tamamının Hititler tarafından kullanıldığını bildiğimiz Anadolu florasının, günümüzde de aynen benimsendiği derlemelerden anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse diyebiliriz ki; günümüz Anadolu halk hekimliği, atalarımızın Orta Asya'dan Batı'ya göçleri sırasında geçtikleri ve son olarak yerleştikleri (Anadolu) coğrafya ve kültürlerden izler taşımaya rağmen, özü itibarıyla aslı unsurlarını muhafaza etmiştir. Bunun en önemli delili, Anadolu dışındaki Türk dünyasındaki tedavi metodlarının aynılığı ve benzerliği yanında hastalık isimlerinin tamamına yakınının Türkçe oluşudur. Bu da Türk halk hekimliğinin bu alandaki güçlülüğünün bir işaretidir.

BİBLİYOGRAFYA

- 1 AKDENİZ, Nil-Mebrure DEĞER: "Diyarbakır Yöresi Halk İlaçlarının Osmanlıca Tıp Yazmalarındaki (XV-XVI. yy) Benzer İlaçları ile Karşılaştırılması", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. IV, Ankara 1989, s. 354.
- 2 AKSAN, Doğan: "Kelimelerin Ölümü Olayı ve Türk Yazı Dilindeki Örneklerinde Arapça, Farsça Unsurların Etkisi Üzerine Notlar", **Necati Lugal Armağanı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1968, s. 102.
- 3 AYDINER, Hüsnü: "Pireler Kondu'da Halk Tababeti", **Türk Tıp Tarihi Arşivi**, C. II, Sayı 5, 1937, s. 29.
- 4 AYTAR, Selçuk: "Akbaba Köyü'nde Tedavi Usulleri", **Halk Bilgisi Haberleri**, C. XIX, Sayı 297, 1974, s. 6952.
- 5 BAŞGÖZ, İlhan: "Mizah Destanlarımız", **Folklor Yazıları**, Adam Yayınları, İstanbul 1986, s. 289.
- 6 CEVAT, İsmail: "Sivas'ta Halk Tababetine Ait Misaller", **Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı**, C. IV, Sayı 13, 1934, s. 41.
- 7 ÇAVDAR, Naci-Veli SARIOĞLU: "Bâtil İtikatlar-İnanmalar", **Folklor**, Sayı 16-18, 1970, s. 82.
- 8 DEMİRAY, M. Güner: "Gemerek'de Halk Hekimliği", **Sivas Folkloru**, Sayı 44, 1976, s. 20.
- 9 EVREN, Afif: "Konya'da Ocaklar- İrsasalar, Tekkeler", **Türk Folklor Araştırmaları**, C. II, Sayı 28, 1951, s. 440.
- 10 "Folklor Derlemeleri II", **Türk Dili Belleten III(1947)**, İstanbul 1948, s. 23.
- 11 HASSAN, Ümit: **Eski Türk Toplumuna Üzerine Denemeler**, Kaynak Yayınları İstanbul 1985, s. 152-153.
- 12 KAPTAN, Ş. Tekin: **Denizli'nin Halk Kültürü Ürünleri C. I**, Denizli 1988, s. 45.
- 13 KOÇAK, Enver Sadık: "Gaziantep ve Çevresinde Bazı İnsan Hastalıklarının Tedavisi", **Türk Folklor Araştırmaları**, C. IV, Sayı 82, 1956, s. 1308.
- 14 MUSA, Kâzım: "Anadolu Hurafeleri", **Halk Bilgisi Haberleri**, C. IV. Sayı 48, 1935, s. 316.
- 15 SATOĞLU, Abdullah: **Mevlâna'nın Hocası Seyyid Burhaneddin**, IKB yayınları, Ankara (Tarihsiz), s. 23.
- 16 SOYLU, Adnan: "Hastalıkların Tedavileri", **Folklor**, C. II, Sayı 16-18 1970, s. 75.
- 17 ŞEŞEN, Ramazan: **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1989, s. 115-116.
- 18 ŞÖLEN, Hikmet: **Aydın İli ve Yörükler**, Aydın 1945, s. 26.
- 19 ÜÇER, Müjgân: "Sivas'ın Tıbbî Folklorunda Göz Hastalıkları", **Türk Folkloru**, Sayı 42, 1983, s. 3-6.
- 20 YODER, Don: "Halk Tıbbı (Terc. T.S. Yoğurtçuoğlu, A. Gülüm)", **Folklor Doğru**, Sayı 43, 1975, s. 29.